

որ, այնպէս որ ստուերի մասին խօսք չի կարող լինել: Պիկ-կերինգը այս դիտողութիւնները վերագրում է լուսնի վրայ եղած քուսակաւութեանը: Այս երեւոյթը պատահական չի կարող համարուիլ, որո հետեւ նկատուում է յոլոր հարթութիւնների վրայ, բացի մէկից. իսկ երկուսի վրայ սեւ քծերն այնքան շատ են, որ հասարակ աչքով անգամ կարելի է տեսնել: Նոքա սովորաբար լինում են գորշագոյն, սակայն մէկը զօրեղ հեռադիտակի միոցով երեւացել է բաց դեղ-նագոյն կանաչի վրայ: Պիկկերինգի դիտողութիւնները մեծ արդիւնք են խոստանում. այդ դիտողութիւնները միակը չեն վերջին տարիներս կատարուած հետազոտութիւնները հա-մոզում են, որ անտիդի է կարծել, թէ լուսնի մակերեսային վրայ օրգանական կ'անը գոյութիւն չունի: Թէպէտեւ հրա-բրդիային արտավիժումները, որ յաճախ են տեղի ունենում լուսնի վրայ, շատ աննպաստ են քուսակաւ եւ օրգանական կեանքի համար, բայց եւ այնպէս երկրի արբանսակը մի-անգամայն կեանքից զուրկ չէ համարուում:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն.

1896 թ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ Ս. ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՀԱՄԱՐ.

«Էքեալ թողցի դուստր Սիովնի իբրեւ զտաղաւար յայգւոջ, և իբրեւ զհովանի մրգա-պահաց ի մէջ սեխենեաց, և իբրեւ զքաղաք պաշարեալ» մարգարէի այս հատու խօսքե-րի մէջ ինչպիսի՞ ճշգոյթեամբ պատկերանում է այն արգահատելի վիճակը, որ մեր մայր Սիով-նը, առաքելահաստատ մեր ս. եկեղեցին է ներկայացնում իւր զաւակներով, անցեալ զարհուրելի տարեշրջանից յետոյ: Նորան շրջ-նապատող աղէտները մեծ մասամբ նախընթաց տարուայ հետ էին սկսուած և շարունակուե-ցան. Տաճկաստանի հայ ժողովուրդն արդէն իսկ լողում էր արեան ու արտասուքի ծովի մէջ, երբ ն. Պօլսի և Վանի իրենց ընդարձա-կութեամբ և արհաւիրքներով անցեալը դրեթէ մոռացնել տուող՝ մեծ կոտորածները նոր հե-ղեղներ աւելացրին, բարեւաւութեան և փրկ-կութեան յուսոյ վերջին ամբարտակները խոր-տակուեցան, և թշուառ զոհերի առաւել թը-շուառ որբերն ու ազգակիցները, անտուն ու ա-նօգնական մնացած՝ օտարի գրկում, օտար հողի վերայ սկսան ապաստանարան որոնել. հրա-պարակ ելան բռնի կրօնափոխութեան տխուր արդիւնքները, յառաջ եկաւ գաղթականու-

թեան անտանելի աղէտը: Եկեղեցին յիրաւի որ մնաց մէջտեղ ինչպէս սեխենեաց պահապա-նի մի էքեալ հիւղ, ինչպէս մի պաշարեալ քա-ղաք. և պաշարողները դժբաղդաբար միայն թշնամիներ չեն՝ քրիստոնէական ս. հաւատի թշնամիներ, այլ նա և նորա էքեալ վիճակից օգտուել կամեցող քրիստոնեայ եղբայրներ: Իբրեւ անկեղծ բարեկամ են մօտենում շա-տերը՝ քաղցեալին հաց, մերկին հանդերձ մատակարարում, և քանի դեռ ամէնքը սար-սափի թարմ տալաւորութեան ներքոյ էին, անշուշտ մեծագոյն մասի օգնութիւնը ան-միջական անկեղծ զգացման արտայայտութիւն էր. բայց ահա կարծես այստեղ այնտեղ սկը-սում են արթնութեան նշաններ ցոյց տալ, զգալ և զգալի դարձնել, որ ցանած քարի սերմերից պտուղներ ևս ժողովել կարելի է. մի բան որ այս ժողովուրդը մահուան է դա-տապարտուած՝ դուրկ առաջնորդից, զուրկ մեծ ակնկալութիւններից, խոհեմութիւն չէ միթէ վաղօրօք հոգալ, որքան կարելի է մեծ բաժին հանելու նորանից: Եւ այդ անկեղծ քարեկամները մօտենում, շրջապատում են ամեն կողմից, և քարի խորհուրդներ շնչում եթէ մեզ հետ լինէիք, մեր հաւատակից, մեր դաւանակից՝ մենք կօգնէինք ձեզ, մեր կա-ռավարութիւնը կպաշտպանէր, ու այդպէս խեղճ չէիք մնայ: Մահմեդականը հարուա-ծում է, և քրիստոնեան հրապուրում. իսկ այդ բոլոր յայտնի ու գաղտնի նետերի են-թակայ պաշարեալ քաղաքը. ինչ են մտածում արդեօք, ինչ տրամադրութիւն են ցոյց տա-լի՝ որչափ արթնութիւն, որչափ ոյժ և կո-րով նորա բնակիչները, նորան հսկող պահա-պանները: Երկրաւոր ստացուածքի մասին չէ միայն խօսքը, ամենամեծ, ամենակենսական, ամենանուիրական բանն են խել կամենում նոցանից՝ այն հաւատը, որ տաանեակ և տա-նեակ սերունդների կեանք և ոգևորութիւն է ներշնչել, այն եկեղեցին, որ իբրեւ գորովա-գութ մայր խնամել, կուրծքին կպցրած սնու-ցել և սփռել է նոցա, այնպիսի ժամանակ-ներում, երբ դրսի աշխարհը դժոխք էր մա-հահոտ, երբ այսօրուայ՝ քրիստոնէութեան ու քաղաքակրթութեան անունով, իրենց աւետա-րանական մօքուր դաւանութեամբ խրոխտացող

շատ ազդեր թափառում էին վայրենի անտառներում։ Սակայն այդ բարեքնեի անմահական արժեքը գնահատելու և նոցա սպառնացող վրտանդի մերձաւորութիւնն ու հաւաքութիւնը ծանաչելու և այդ վտանգի դէմ դիմութիւնը համար նախնեաց հոգին ունենալ պէտք էր՝ այն սխրալի գործերի այն նահատակութեանց, այն արիւնոտ ձիգերի պատմութիւնը սովորել պէտք էր, որոնցով նոքա դարերի ընթացքում պաշտպանել են նոյն բարեքնեի։ Եւ ուր է սնուում ներկայ սերունդն այդ ոգւով ուր է սովորում այդ պատմութիւնը։ Այնտեղ, Ազատ Մասեաց սարի ետեւ աւերակ է ամեն ինչ՝ և հայրենի տուն, և դպրատուն, և Տիրոջ տուն, այստեղ—որչափ անմխիթարական է մեր կրօնական—բարոյական—ազգային կրթութեան վիճակը նաև այստեղ։ Ամբողջ մի սերունդ աճում է՝ տեղ և մաճ բռնել, ուրազ և կանգուն գործածել սովորում, այն, նոյն իսկ գիտութեան ամենաբարձր սահմանները թեւակոխում, առանց սաւետարանի ամենատարրական սկզբունքներին ծանօթանալու, մայրենի լեզուաւ մի աղօթք անգամ արտասանել կարողանալու առանց իմանալու իւր փառաւոր նախնեաց, իւր եկեղեցւոյ ամենանշանաւոր հայրերի անունները, առանց ամենաչնչին զաղափար իսկ ունենալու այն դաւանութեան մասին, որ մկրտութեան միջոցին նորա կողմից խոստովանել է կնքահայրը։ Եւ այսպէս անխնամ փառած, օտարի կաթով յաճախ սնուած և ամենայլանդակ զաղափարներով միտքը խճողած մի սերունդ պաշտպան պէտք է լինի այնքան թշնամիներով շրջապատուած քաղաքին...

Արարատի մէջ խօսուել է արդէն, որ ներկայ պայմաններում միայն հոգեւորական դասը կարող է հանդէս դալ այստեղ իրիւր ուղեցոյց և դաստիարակ—ուսուցիչ, բայց ուսուցանելու համար ուսեալ հոգեւորականութիւն պէտք է, և մենք ստիպուած ենք յաւանայից կրկին հին վերքը շարժել։ Անցեալ տարին յիշաւ բոլորովին անպտուղ չէր այս կողմից։ Թէ կուսակիցն հոգեւորականութեան և թէ քահանայական դասի մէջ անձինք մտան, թե թեւակի շարժումներ եղան, որոնք յուսալից կարող են համարուիլ ապագայի համար։ Ան-

նրկատելի կերպով զգալի բարեփոխութիւն տեղի ունենում է այստեղ, միայն թէ շատերը տրամադիր չեն որ և է բարի բան տեսնել հոգեւորական անուան ներքոյ, կամ գուցէ յաճախ այնչափ շատ է չոր խռիւր, որ մէջանդ դաւար ոստերը աչքի չեն ընկնում։ Բայց յամենայն դէպս պահանջն այնպէս մեծ է, այնպէս ստիպողական, որ տրուած բաւարարութիւնը խիստ չնչին պէտք է համարուի։—Ամստութիւն է յիշաւի հրաշքներ սպասել ամենասուղ ժամանակամիջոցում, բարոյական աշխարհի մէջ ոչինչ ոստիւններով չի կատարուում՝ ամեն բանի համար որոշ ժամանակ և որոշ պայմաններ պէտք են, և զաղափարական քահանաներով ու զաղափարական վարդապետներով մի քանի տարուայ ընթացքում Հայաստան աշխարհը ողողել ոչ ոք չի կարող։ Այնուամենայնիւ եթէ ամէնքս միանանք, նոյն իսկ մեր սուղ միջոցներով, ներկայ անյաջող պայմաններում շատ աւելի բան անել կարող ենք, քան այժմ կատարուում է՝ շատ աւելի ձեռնհաս և իւր կոչման համապատասխան հոգեւորականութիւն ունենալ մօտիկ ապագայում, քան սպասելի է, եթէ այսպէս շարունակուի։—Իսկապէս հոգեւոր կոչման համար պատրաստուած մարդիկ մենք այժմ գրեթէ չունինք, բայց ունինք գոնէ շատ այնպիսիները, որոնք անհամեմատ աւելի լաւ կերպով կ'ծառայէին գործին, քան այժմ եղողները ծառայում են։ Ինչո՞ւ ուրեմն նոքա գործի մէջ չեն մտնում։ Թաճախ պատճառ է բերուում, թէ նոցա վիճակն անպահանջ է, թէ կրթուած մարդիկ չեն յօժարում դիւղեր գնալ, զարմանալի է սակայն, որ մեզանում երիտասարդներ կան աւելի յօժարակամ չնչին ռոճկով իրենց կրթութեան անհամապատասխան և համեմատաւոր անպատուաբեր մի գործակատարի հաշուապահի կամ զրազրի պաշտօն ստանձնել, քան քահանայանալ նոյն իսկ քաղաքում և կրկնապատիկ արդիւնք վայելել, զարմանալի է, որ Գերմանիայում փրանսիայում Անգլիայում համարաւորական կրթութիւն ստացած մարդիկ տարիներ սպասելուց և դիւղերելուց յետոյ դո՛հ լինել կարող են, եթէ յիշենալ մի դիւղում 400—500, երբեմն և աւելի պակաս, ուրիշ ռոճկով քահանայի տեղ ստանան, իսկ Հայաստա-